

До разової спеціалізованої вченої ради Ph 13275
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
46000, м. Тернопіль, вул. Максима Кривоноса, 2

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію

Фецан Тетяни Ігорівни

«Мова української діаспори в сучасному комунікативному
просторі Турецької Республіки»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 03 Гуманітарні науки
зі спеціальності 035 Філологія

1. Актуальність теми дисертації

Відомо, що в діаспорних середовищах українська мова функціонує між двома протилежними тенденціями: до збереження (як ознака національної належності) та до асиміляції під впливом інших мов. Саме баланс між цими процесами визначає потенціал збереження української мови в позаматерикових середовищах та її передачу наступним поколінням.

Українська діаспора в Турецькій Республіці є відносно новою і динамічною спільнотою, мовні практики якої досі не були предметом комплексного соціолінгвістичного аналізу. Однак їх уже не можна оминати після 2014 року і особливо після повномасштабного вторгнення РФ в Україну, що спричинила нову потужну хвилю міграції українців до Туреччини. У цій країні функціонування української мови відбувається в умовах постійного контакту з турецькою, англійською та російською мовами, тому сьогодні на рівні лінгвістичної абстракції виникає потреба дослідження білінгвізму, мультилінгвізму, перемикування кодів чи змішування мов.

У зв'язку з цим актуальність обраної теми дисертації Т. І. Фецан зумовлена потребою розвитку лінгвістичної теорії і щодо усіх екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників, які позначаються на комунікативних практиках українців в турецькомовному оточенні, і щодо прикладних аспектів аналізу мовлення представників української діаспори.

2. Зв'язок теми дисертації з державними програмами, науковими напрямами університету та кафедри

Дисертацію виконано відповідно до тем науково-дослідної роботи кафедри української мови та славістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка: «Проблемні питання сучасної лексикології, граматики та когнітивної лінгвістики» (реєстраційний номер 0120U102350), «Рівнева організація сучасних лінгвосистем у когнітивному,

соціолінгвістичному і лінгводидактичному вимірі» (реєстраційний номер 0126U001953). Тему дисертації затвердила вчена рада Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 3 від 25 жовтня 2022 року).

3. Наукова новизна отриманих результатів

У дисертаційному дослідженні Т. І. Фецаєн:

- вперше обґрунтовано методологію інтегрального аналізу мови української діаспори в сучасному комунікативному просторі Туреччини на підставі взаємодії синхронної соціолінгвістики та міграційної лінгвістики, а також розроблено універсальну теоретичну модель опису цієї проблеми, застосовну до мовлення української діаспори в різних країнах;
- вперше системно проаналізовано функціонування української мови діаспори в різних сферах комунікації Туреччини (освітнє середовище, церковне життя, соціокультурна сфера, соціальні мережі та медіа);
- вперше досліджено соціолінгвістичний портрет української діаспори (на основі застосування методів анкетування та мовної біографії), який розкриває ідентичність, мовну поведінку, кодове перемикання та біографії мовців;
- вперше схарактеризовано трансформацію мовної свідомості представників діаспори під впливом повномасштабної війни РФ в Україні (з 2022 р.)
- дістав подальшого розвитку аналіз положень, пов'язаних із рідною мовою як чинником збереження національної ідентичності, а також із явищами білінгвізму та мультилінгвізму, перемикання кодів і змішування мов.

4. Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій

Достовірність та наукова обґрунтованість основних положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертаційній роботі Т. І. Фецаєн, забезпечується застосуванням системного підходу до дослідження предметної області та підтверджується такими чинниками:

- теоретичним підґрунтям, що базується на розбудові теорії соціолінгвістичних досліджень, доповнених підходами міграційної лінгвістики, враховує історію становлення і розвиток української діаспори в Туреччині, функціонування української мови в різних країнах міграції, особливості мовної ситуації та мовної політики, мовної ідентичності й мовної свідомості, а також ознаки білінгвізму та мультилінгвізму в діаспорі; саме ці теоретичні засади допомогли отримати нові наукові результати;
- методологічною строгістю, яка полягає у використанні адекватного лінгвістичного інструментарію, комплексу наукових методів дослідження, а також запропонованих аналітичних рішень;
- зовнішньою апробацією та верифікацією, оскільки ключові результати дослідження пройшли процедуру фахового рецензування, опубліковані у

фахових наукових виданнях України, а також представлені й обговорені на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях і семінарах.

5. Повнота викладених результатів досліджень в опублікованих працях

Результати дисертаційного дослідження опубліковано у 6 статтях у наукових фахових виданнях України. Апробацію матеріалів дисертації засвідчують 3 публікації у матеріалах всеукраїнських та міжнародних наукових конференцій, а також у двох закордонних виданнях та одному українському збірнику. Про отримані результати дослідження дисертантка доповідала на фаховому семінарі кафедри української мови та славістики.

6. Відомості про дотримання академічної доброчесності

Під час ознайомлення з дисертаційною роботою та науковими публікаціями Т. І. Фецан не виявлено порушень академічної доброчесності з боку здобувача.

7. Практичне значення отриманих результатів

Результати дисертаційного дослідження розширюють науково-методичні засади соціолінгвістики та міграційної лінгвістики. Звідси практичне значення отриманих результатів постає у кількох напрямках.

По-перше, оновлений зміст досліджених понять «мовна особистість», «національна ідентичність», «мовна ідентичність», «мова діаспори», «мовна біографія», «мовне середовище», «мовна поведінка» та ін. визначає нові показники взаємодії з іншими поняттями під час викладання дисциплін соціолінгвістичного циклу та тем із міграційної лінгвістики. По-друге, отримані результати мають значення для методики викладання української мови як іноземної. По-третє, обґрунтований портрет української діаспори в Туреччині розширює відомості, актуальні для інших лінгвістичних напрямів, зокрема контактної лінгвістики, психолінгвістики, дискурсології, перекладознавства, лінгвогеографії та лінгвоекології.

Крім цього, створена типологія траєкторій мовної поведінки в мультикультурних умовах, а також сформовані стратегії функціонування мови в середовищі полілінгвізму та значної мовної відстані сприятимуть діяльності громадських організацій та освітніх установ української діаспори.

8. Оцінка змісту, оформлення та обсягу дисертації

Дисертаційне дослідження викладене на 262 сторінках. Основна частина становить 205 сторінок і охоплює вступ, три розділи та загальні висновки. Робота містить список використаних джерел (249 найменувань українською, англійською і турецькою мовами) та додатки (А–Н).

Зміст роботи свідчить про чітку логіку пізнання проблеми: теорія – сфери функціонування української мови – аналіз мовлення носіїв в іномовному середовищі.

У Вступі обґрунтовано актуальність обраного напрямку, визначено зв'язок роботи з науковими програмами й темами, окреслено мету, завдання, об'єкт, предмет, джерельну базу, наукову новизну, теоретичну цінність і практичне значення, особистий внесок здобувача, а також наведено відомості про апробацію та публікації.

У першому розділі *«Теоретичні засади дослідження мовної ситуації в діаспорі»* здійснено системний аналіз етапів формування української діаспори в Туреччині з урахуванням праць про мову діаспори, розроблено поняттєво-термінологічний апарат, обґрунтовано доцільність інтегрального підходу до вивчення мови української діаспори. Перший розділ створив міцну теоретичну основу для інтерпретації емпіричної бази даних, яку збрала дисертантка. До цієї бази увійшли: матеріали включеного спостереження (Т. І. Фецан взяла участь у понад 100 заходах культурно-релігійного та освітнього характеру в Турецькій Республіці протягом 2018–2025 рр.), 73 сторінки контенту на платформах «Фейсбук», «Інстаграм», «ТікТок», «Телеграм», матеріали аудіогідів у музеях Туреччини, результати опитування 658 представників діаспори (2023 р.) та 21 мовна біографія у форматі глибинних напівструктурованих інтерв'ю (2024–2025 рр.).

На цьому матеріалі авторка сформувала власні спостереження про специфічні ознаки української громади в Туреччині: діаспора формувалася переважно навколо громадських організацій, а не церковних структур; значну частину спільноти становлять жінки у змішаних шлюбах; збереження мови тут значною мірою пов'язане з материнською мовною практикою.

Окремо слід відзначити зв'язок соціолінгвістики та міграційної лінгвістики, що визначає методологічні рамки роботи. У цілому розділ характеризується логічністю, змістовою повнотою, виразним соціолінгвістичним фокусом та чітким окресленням специфіки досліджуваного середовища.

У другому розділі *«Функціонування української мови в різних сегментах комунікативного простору Туреччини»* представлено результати аналізу соціокультурної діяльності української громади на прикладі гуманітарних, культурно-просвітницьких та репрезентативних практик, що забезпечують публічну присутність української мови в культурному просторі країни. Зміст розділу яскраво ілюструє новизну результатів на основі багатого польового матеріалу. Перше речення Висновків до розділу 2 (*«Українська мова активно функціонує в чотирьох сферах комунікативного простору Туреччини: освітній, релігійній, соціокультурній та медійній»*, с. 114) відобразило напрями обґрунтування матеріалу в розділі.

Авторка здійснила ґрунтовний аналіз освітніх осередків, релігійного життя, культурних практик, дослідила контент медіаресурсів та розкрила

типологію їхніх мовних стратегій. Блок про соціальні мережі наочно демонструє кількісні характеристики мовного вибору, класифікацію стратегій, явища мовної варіативності та межі між офіційною і неофіційною комунікацією. Висновок про три провідні мовні стратегії є одним із вагомих показників наукової новизни дисертації. Авторка переконливо довела, що українська мова функціонує як повноцінний інструмент внутрішньодіаспорної комунікації, збереження пам'яті та репрезентації української присутності в турецькому соціумі.

Третій розділ «*Мовний портрет української діаспори в Турецькій Республіці*» за рівнем аналітики та за власним науковим внеском, на мою думку, є ядром дослідження: авторка перейшла від опису середовища до моделювання мовного портрета спільноти на підставі анкетувань та мовних біографій, вдало поєднуючи для інтерпретації мовної ідентичності кількісний (анкети, статистика, відсоткові показники) та якісний (інтерв'ю, біографічний метод) аналіз.

Великий обсяг емпіричного матеріалу (658 анкет та 21 мовна біографія) дозволив сформулювати важливий соціолінгвістичний висновок про розрив (дистанцію) між мовною ідентичністю та мовною практикою: 67% вважають українську мову рідною, 31,8% засвоїли її першою, але лише 6,5% використовують її щодня. Це підводить до логічного висновку про символізацію української мови. Нові результати містить і блок про мовні траєкторії (стабільна, динамічна, еволюційна, а також окрема траєкторія для другого покоління діаспори). Варто відзначити вдале пов'язання цих траєкторій та регіонів походження мігрантів в Україні з історичним досвідом і подіями 2014 та 2022 років.

Новаторським є положення про те, що поняття «рідна мова» вимагає ціннісних, а не функціональних критеріїв. Ця концептуальна знахідка виходить далеко за межі локального матеріалу Туреччини і має серйозний теоретичний потенціал для соціолінгвістики в цілому. Важливим є також висновок про зв'язок мови та війни: опрацьовані відповіді в анкетах показали, що після повномасштабного вторгнення жоден із респондентів не перейшов на російську мову, натомість використання української мови помітно посилилося.

Загальні висновки дисертаційної роботи сформульовано відповідно до поставленої мети та завдань, вони повністю відображають основні результати дослідження.

Усі розглянуті частини дисертації свідчать про логічний та академічно виважений зміст, збалансованість теорії та польового матеріалу, а також про цілісну структуру дослідження.

9. Дискусійні положення та зауваження до змісту й оформлення дисертаційної роботи

Поряд із загальною позитивною оцінкою наукового рівня дисертаційної роботи відзначу окремі дискусійні положення та висловлю зауваження, спрямовані на подальше поглиблення отриманих результатів:

1. У роботі авторка активно оперує поняттям «українська діаспора в Туреччині», однак критерії виокремлення цього нового для соціолінгвістики поняття мало розкриті. У тексті паралельно фігурують трудові мігранти, жінки в українсько-турецьких шлюбах, вимушені переселенці після 2022 року, друге покоління діаспори. Це різнорідні групи з різним мовним досвідом. Доцільно було б поглибити обсяг цього поняття на підставі характеристики мовної поведінки окремих груп за типом міграції, часом прибуття до країни та поколінневою належністю. Також у тексті дисертації паралельно вживаються терміни: *українська діаспора*, *українська громада*, *українська спільнота*, *діаспоряни*, якщо вони використовуються авторкою як абсолютні синоніми, то про це варто було б експліцитно зазначити в теоретичній частині роботи.
2. Дисертантка враховує регіональну специфіку Туреччини (у роботі виділено Стамбул, Анталію, Анкару, Бурсу), проте поза увагою залишається соціально-культурний контекст цих регіонів (Анталія – це переважно туристично-курортний простір; Стамбул – мегаполіс із потужними освітніми й культурними осередками; Анкара – дипломатичне середовище). Виникає питання, наскільки комунікативні простори цих регіонів можуть впливати на реальні мовні практики діаспорян.
3. У третьому розділі авторка застосовує метод мовних біографій. Використана 21 мовна біографія з метою розкриття індивідуальних мовних траєкторій представників української діаспори. Це надзвичайно цінний матеріал, але виникає питання, як саме залучалися інформанти, чи витримано баланс за віком, регіоном походження в Україні, тривалістю проживання в Туреччині та рівнем освіти і яким є ступінь репрезентативності цієї вибірки щодо всієї української спільноти країни. Тобто потрібні бодай короткі коментарі щодо принципів добору респондентів.
4. Авторка виявила диспропорцію між вказівкою респондентів про свою рідну мову та їхні мовні практики. Вважаю, що це одна із знахідок дисертації. Зафіксований незбіг декларацій про мову та реального слововживання потребує подальшого теоретичного осмислення, наприклад, через залучення концептів символічної, спадкової та поственекулярної мови. Глибше теоретичне пояснення розриву між мовною ідентичністю та реальною комунікацією вплине на чіткіше розмежування понять «мовна ідентичність» та «мовна поведінка».

Однак ці зауваження мають переважно рекомендаційний характер. Вони не знижують наукової новизни й практичного значення отриманих результатів і не впливають на загальну високу позитивну оцінку дисертаційного дослідження.

10. Висновки про відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертація Фецан Тетяни Ігорівни «Мова української діаспори в сучасному комунікативному просторі Турецької Республіки», подане на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 035 Філологія, є завершеним самостійним науковим дослідженням, у якому вперше комплексно розв'язано актуальне наукове завдання – мова української діаспори в сучасному комунікативному просторі Туреччини.

Дисертаційна робота за актуальністю, науковою новизною та практичною цінністю відповідає вимогам чинного законодавства України, зокрема наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами).

Здобувач Фецан Тетяна Ігорівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 035 Філологія.

Офіційний опонент:

доктор філологічних наук, професор
кафедри загального мовознавства
Львівського національного університету
імені Івана Франка



Галина МАЦЮК

